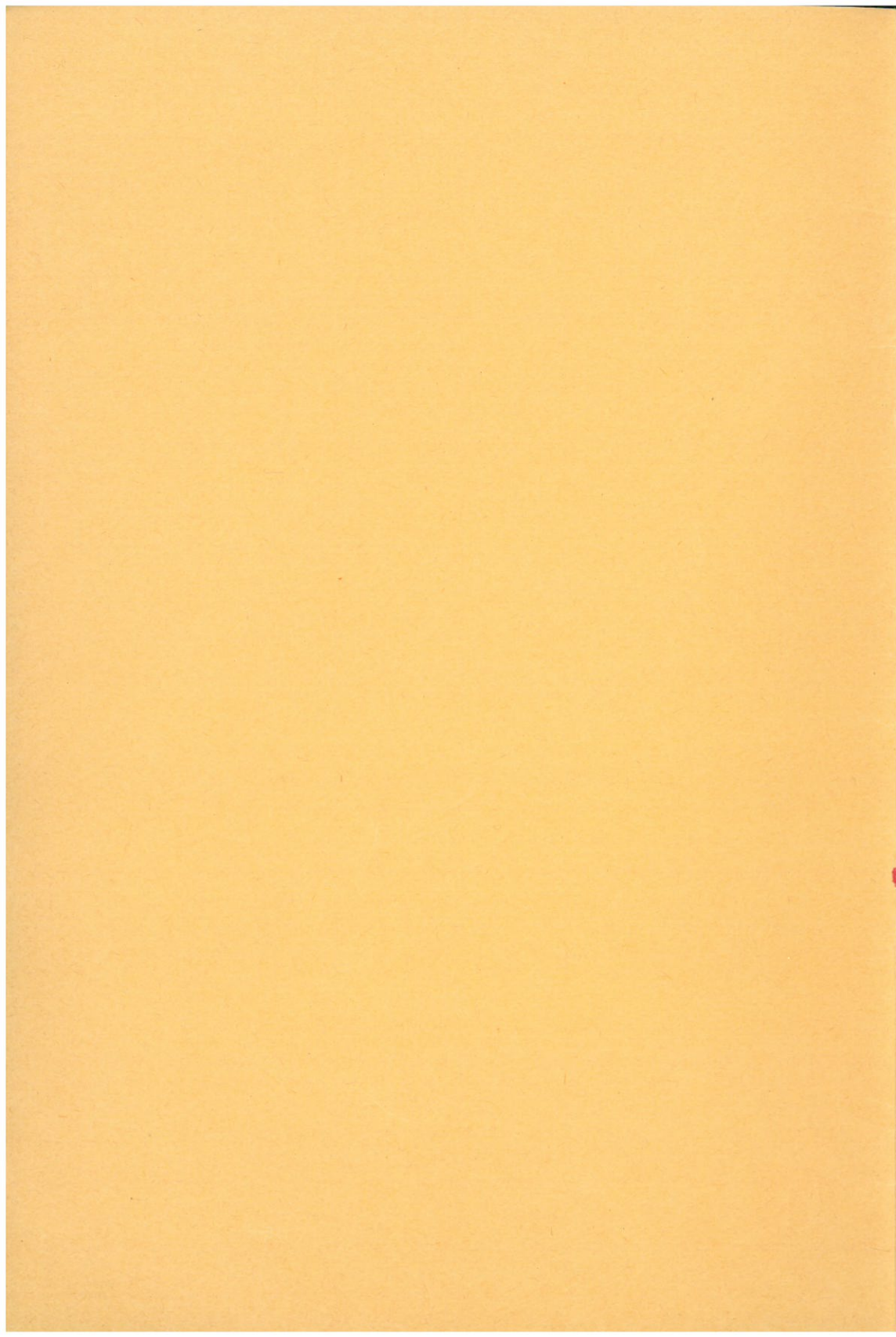

PUBLIKATIES WERKGROEP AARDRIJKSKUNDE LEUVEN

3

J. BENOOT

**EXCURSIEGIDS
VOOR DE WESTHOEK**

Excursiegids voor de Westhoek¹

door Lic. J. Benoot

leraar, Torhout

Rijksweg nr. 65 : Ieper-Veurne. Deze *toeristische* weg van Rijsel naar De Panne zorgt voor de aanvoer van Noordfranse badgasten naar de Belgische Westkust. De verkeersbezetting — minimaal 1.765 en maximaal 12.763 voertuigen per dag in 1965, aan de telpost van Woesten² — is dan ook sterk seizoengebonden. Vooral in de zomerweekeinden vertoont deze N-Z as een grote drukte : vb. op 15 augustus 1965 telde men er ruim 16.500 wagens. Het ligt voor de hand dat een dergelijk verkeer problemen stelt van tijdige aanpassing van het wegennet.

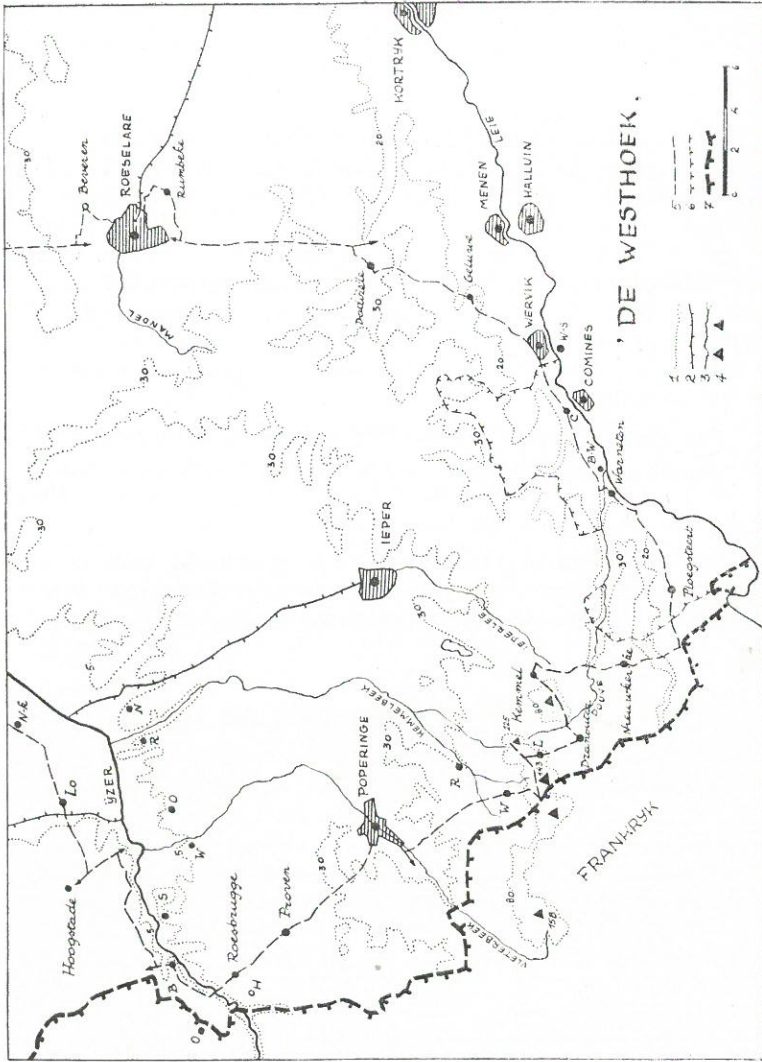
Van ver reeds zien we de 150 m hoge televisiemast van Elzendamme (Oostvleteren). Door de bouw van deze hulpzender kreeg de ganse Westhoek pas in 1968 een goede ontvangst van de nederlandstalige uitzendingen.

Aan het gehucht Hoogstade-Linde rijden we niet over de nieuwe IJzerbrug, maar we volgen de betonnen weg (rechts) naar Beveren, die evenwijdig loopt met de IJzervallei.

I. DE DRASSIGE VALLEI VAN DE IJZER

De noordrand van de vallei is net afgetekend door een kleine steilrand (7 m hoog) en versneden door een viertal korte beken die met weiden afgezoomd zijn. De eigenlijke dalbodem van de IJzer ligt op 4-5 m en is volledig plat. Hij is ingenomen door weiden, zonder wegen, woningen of bomen. Opvallend is de wanverhouding tussen de breedte van het dal (500 à 750 m) en die van de rivier zelf (maximum

1. Deze geografische excursie sluit goed aan bij een vroeger verschenen tekst over de Polders en de Kuststreek (*Studiën en Berichten*, 1963, blz. 65-82). Zij bestrijkt het gedeelte van Binnen-Vlaanderen, dat in 1957 voor het eerst werd aangeduid als hét « Probleemgebied » van West-Vlaanderen.
De gevolgde reisweg is aangegeven op *figuur 1*.
2. Bedoeld wordt veertien dagtellingen over het gehele jaar gespreid. Daarin was 15 augustus niet begrepen.

figuur 1. Reisweg in de Westhoek

- 1 = hoogtelijn ; 2 = kanaal ; 3 = waterloop ; 4 = heuvels ;
- 5 = excursieweg ; 6 = provinciegrens ; 7 = rijksgrens

20 m). Dit is het type van een *oude, opvullingsvallei*. Het oorspronkelijk diepere dal — uitgeschuurd door een vernieuwde erosie van de IJzer, tijdens de laatste IJstijd — werd gedurende het Holoceen geleidelijk opgevuld met sedimenten : een dikke veenlaag (tot 6 m) en bovenaan zeeklei (± 1 m). — Het water van de huidige rivier staat bijna even hoog als de onmiddellijke omgeving zodat er bij grote watertoevoer (o.a. tijdens de herfst) overstromingen optreden, het meest aan de zuidrand. De rechter valleiwand is immers zeer zacht en wordt ontwaterd door belangrijke beken die hun oorsprong in de Westvlaamse heuvels hebben vb. de Kemmelbeek en de Ieperlee.

Heel deze drassige weidestreek van de Polders, aan weerszijden van de middenloop van de IJzer, moet als waterziek beschouwd worden ; ze draagt de naam *Broeken* en doet als hooiland of tijdelijk graasland dienst. — Het akkerland van het « laagplateau van Izenberge » (rechts van de baan) steekt hierbij scherp af. Hoeven, wegen, enkele dorpskernen (Beveren, ook Pollinkhove) en windmolens bevinden zich zonder uitzondering boven de hoogtelijn van 5 m. Ze bakenen nauwkeurig de IJzervallei aan beide zijden af.

Beveren-aan-de-IJzer (978 inwoners) is een klein landelijk dorp, vlak bij de Franse grens. De bevolkingsdichtheid bedraagt er niet eens 100 inwoners per km². Ruim 40 % van de actieve bevolking leeft er nog van de landbouw. De enige noemenswaardige nijverheidsinstelling — een brouwerij — heeft sinds lang overgeschakeld op het mouten van gerst, een typisch gewas van de nabijgelegen polders. Geen wonder dat het inwonersaantal van Beveren (1958 : nog 1194) gestadig afneemt, bijna 2 % per jaar. Het is dan ook waarschijnlijk dat er vóór 1971 een fusie tot stand komt tussen deze gemeente en het aangrenzende Stavele.

De nadelen die vastzitten aan te kleine en weinig bevolkte gemeenten zijn talrijk : al te zware lasten voor onderwijs, dorpsaanleg en andere diensten, gemeenteambtenaren die verplicht zijn hun functie in verschillende gemeenten uit te oefenen enz. Dit verschijnsel is trouwens algemeen voor gans de Westhoek, zodat het economisch zwakke gewest van hogerhand als proefterrein wordt beschouwd om de weerbaarheid ook op administratief gebied te verhogen, door fusies en agglomeratievorming. In het geval van samensmelting zou de nieuwe gemeente nog maar 1800 inwoners tellen op een oppervlakte van bijna 2500 ha !

Voor het eerst zien we hier zandsteen, als bouw materiaal van de kerk. Voorbij de insnijding (9 m diep) van de Kalle-

beek (let op de weiden) wordt de linkeroever van het IJzerdal weer hoger. Aan de overzijde bemerken we enkele hopvelden en serres.

Waar de vallei stroomopwaarts voldoende smal wordt (200 m) om een brug over de rivier te slaan, is de oorspronkelijke nederzetting van Roesbrugge (let op de naam) gelegen. De dorpskom vormt dan ook een echt *straatdorp* dwars op de IJzer, die tot hier bevaarbaar is gemaakt. Daartoe werd de rivier in het begin van de 17e eeuw rechtgetrokken (afgesneden meander : de Dode IJzer), verbreed (verderop is het slechts een onbelangrijke beek), uitgediept en bedijkt (zie de betonnen wand links). Het waterpeil wordt kunstmatig hooggehouden om schepen van 150 ton toe te laten. Deze scheepvaartfunctie van de IJzer brengt de afvoerfunctie begrijpelijkerwijze in gevaar, des te meer daar het verval bijna nul is en daar men te Nieuwpoort slechts bij ebbe spuien kan. De waterzieke Broeken doen dus dienst als wachtkom voor de IJzer.

De openbare besturen die instaan voor een gunstige waterhuishouding van de Polders heten (terecht) : « Wateringen ». Op het grondgebied van Beveren, Roesbrugge, Stavele, Oostvleteren en Reninge is de Zuidwatering van Veurne (2000 ha) werkzaam, met als evacuatiweg de gekanaliseerde IJzer. Naast de plaatselijk overvloedige neerslag moeten ook grote hoeveelheden water afgevoerd worden, die via beken en grachten uit Binnen-Vlaanderen toestromen.

Heel dit ingewikkeld systeem van *kunstmatige afwatering* stelt grote problemen, die door de overstromingen van 1965 in de actualiteit werden gebracht. Inderdaad, in 1957 begonnen de Fransen aan de uitdieping en de verbreding van de bovenloop van de IJzer; sindsdien krijgt deze rivier op Belgisch grondgebied méér water te verwerken. Daarenboven heeft de bovenloop, evenals de talrijke zuidelijke bijrivieren een relatief groot verval, zodat de natuurlijke afvloeijing er vlugger geschiedt dan in de tafelvlaakke Polders. Hun uitgebreid stroomgebied (120.000 ha) ligt trouwens overwegend onder akkers en rust op een ondoorlaatbare ondergrond (leperiaanse kleisokkel); daardoor wordt slechts weinig neerslagwater in het voedingsgebied opgehouden, terwijl de verdamping er eerder gering is.

Als *afvoerkanaal* bezit de IJzer een doorsnede die twee tot driemaal te klein is, gezien zijn grote lengte van de rijksgrens tot aan de zee (een omweg van 40 km !) en vooral omwille van het feit dat het water te Nieuwpoort maar de helft van de dag kan geloosd worden nl. bij laagwater. Er is echter méér. In tijden van periodieke waterschaarste stuwt men het water in de IJzer op, zodat de aangrenzende landbouwgronden (zowel akkers als weiden) niet verdrogen. Een andere reden waarom een àl te laag stroompeil vermeden wordt is te vinden in de tweede functie van de IJzer zelf : als *scheepvaartweg* moet hij een voldoende diepgang aan de schepen kunnen verzekeren.

Het saneringsplan van de Broeken dient dus rekening te houden met twee schijnbaar tegengestelde problemen. De IJzer moet verbreed worden zodat de opgeslagen *waterreserve* tijdens de zomermaanden voldoende groot is ; dit uitgebreid werk komt de scheepvaart blijkbaar ook ten goede. Om nu de waterafvoer van de Broeken naar de IJzer te verbeteren, verlaagt men het normaal peil van de rivier met 70 cm ; tegelijkertijd wordt de rivierbodem uitgediept zodat er op het traject, stroomopwaarts van de Knokkebrug, schepen van 300 ton kunnen toegelaten worden i.p.v. 150 ton thans. Tenslotte moet de evacuatie van het IJzerwater verbeterd worden door de bouw van een nieuwe stuw te Nieuwpoort, die tweemaal zo groot zal zijn als de bestaande Iepersluis. De uitvoering van dit ganse normalisatieplan werd in 1967 door het Ministerie van Openbare Werken aangevangen en zal ruim 5 jaar in beslag nemen.

II. DE WESTHOEK, EEN ONTVOLKEND GEWEST

De dorpskom van *Roesbrugge* (1499 inwoners) bezit nog talrijke lage huisjes (zonder verdieping). Ook verder aan de baan naar Poperinge staan nog verscheiden andere ; men bemerkt een duidelijk hoogteverschil tussen de nieuwe, verhoogde betonweg en de basis van deze woningen. Dit deel van de Westhoek werd inderdaad tijdens de oorlog 1914-18 niet verwoest. Eigenaardig is wel dat *Haringe* (zie de kerktoren rechts) samen met Roesbrugge één gemeente uitmaakt. Oorspronkelijk vormde dit laatste dorp de oosthoek van de gemeente Haringe. Begünstigd door zijn ligging bij een van de zeldzame bruggen over de IJzer, groeide Roesbrugge uit tot een afzonderlijke parochie, die de hoofdparochie volledig overvleugeld heeft. Officieel heet het vredegerechtsgebied er nog « kanton Haringe ».

De Westhoek grenst over een lengte van 65 km aan Frankrijk. Tot 1678 (Verdrag van Nijmegen) vormde het ten andere één geheel met Frans-Vlaanderen. In de loop van de laatste eeuw is de streek herhaaldelijk een echt « *grensgebied* » gebleken, in die zin dat het bestaan van de plaatselijke bevolking in ruime mate bepaald werd door het buurland : eerst door de seizoensarbeid (landbouwwerkkrachten), later ook door de grensarbeid (industrie-arbeiders).

Ook op andere gebieden bleef het bestaan van de rijksgrens een remmende invloed uitoefenen. Verkeersaders van enig internationaal belang ontbreken in de Westhoek helemaal. De enige rijksweg die in het westen de grens overschrijdt nl. Brussel-Poperinge-Roesbrugge-Oostcappel-Duinkerke behaalde in 1965 aan de telpost van Beveren slechts een daggemiddelde van 468 voertuigen ; op de iets drukkere provincieweg Poperinge-Abele-Cassel bedroeg dit cijfer te Poperinge : 856. De enige spoorweglijn (Poperinge-Hazebroek) is sinds de laatste wereldoorlog buiten gebruik voor reizigersverkeer, terwijl de IJzer op Frans

grondgebied geen verbinding geeft met het nochtans zeer dichte kanalsysteem van Noord-Frankrijk.

Psychologisch tenslotte ontstaat er in een grensgebied altijd een zekere spanning of ...ontspanning. Van het vroegere « mark » dat zich scherp stelde tegen het economisch bedrijvige buitenland, bleef tot 1940 niet veel meer over dan een « smokkelzone ». Denken we in dit verband aan het boek *Karel de Blauwer* dat pastoor Leroy geschreven heeft over het legendarische verleden van zijn geboortestreek (Haringe). Dit boek gaf trouwens in de jaren zestig aanleiding tot een toneelstuk dat ook « *over de schreve* » opgevoerd werd in enkele gemeenten van Frans-Vlaanderen. De west-kant van West-Vlaanderen werd na de verwoestingen tijdens de eerste wereldoorlog, in zekere mate ook de *zelf-kant* van de provincie.

Toponymisch is de uitgang van de naam Haringe (-ingahem) een heem-woord, dat gezien zijn grote uitbreiding in de streek (vgl. Poperinge, Elverdinge, Vlamertinge, Reninge, Boezinge) verwijst naar een Franse kolonisatie. De landname van de Westhoek is zeker ouder (8e à 9e eeuw) dan die van de nabijgelegen Polders. Over het algemeen mag men zelfs aannemen dat streken met een dergelijke toponymische verdichting, tot de beste en oudste akkerbouwgebieden van ons land behoren.

In dit uitgesproken landbouwgebied zien we de eerste fabrieksschouw pas in de nabijheid van *Proven* (1462 inwoners). Het gaat hier om een kleine steenbakkerij met een twintigtal arbeidskrachten. Als grondstof voor de typisch donkerrode bakstenen van de streek wordt de Ieperiaanse klei aangewend, vermengd met zandleem. Deze 100 meter dikke kleilaag maakt het geologisch voetstuk van gans Zuid-west-Vlaanderen uit.

Op verscheiden plaatsen treft men hier nog oude hoeven aan met rietbedekking en « *plak en stak* ». Dit laatste is een leembepleistering, aangebracht op een houten muurbinte dat met rijshout gedicht werd. Opvallend is wel dat dergelijke hofsteden in een kleine kom gelegen zijn; ook de klassieke « wal » ontbreekt nooit. Beide verschijnselen wijzen erop dat het pleistermateriaal plaatselijk afgegraven werd. Mede door de ontvolking van het gewest worden deze verouderde hoeven veelal afgebroken (zie o.a. rechts van de baan). De plaatsen zijn gewoonlijk te herkennen aan de terreinoneffenheid (ten dele gedempte gracht) midden in een vierkante weide (vroegere huisweide).

Het overwegend agrarisch karakter van de Westhoek brengt mee dat de bevolkingsdichtheid er betrekkelijk laag is. In de zes gemeenten, begrepen tussen de IJzer en de Poperingevaart

bedraagt ze thans nog geen 100 inwoners per km² (vgl. West-Vlaanderen : 320 ; in 1910 was dit cijfer nog 133).

Tot omstreeks 1875 was de evolutie van de bevolking nagenoeg gelijklopend met die van West-Vlaanderen. Sindsdien vertraagde het groeitempo en bleef het inwoneraantal tussen 1890 en 1910 zelfs constant. Dit wijst dus op een *uitwijking*, die reeds vóór de eerste wereldoorlog begon. In 1930 lag het bevolkingscijfer reeds 3 % beneden het niveau van 1910. Eigenaardig is wel de steiging omstreeks 1920. Er dient echter rekening gehouden te worden met het feit dat de betrokken zes gemeenten groten-deels buiten de frontstreek lagen (zie boven) : tussen 1914 en 1920 hebben deze gemeenten veel geëvacueerden opgenomen.

Nà 1930 wordt het overduidelijk dat de bevolking met een gelijkmatig tempo afneemt. De laatste tien jaar zelfs met 10 %. De *ontvolking* van de Westhoek is dus niet een zo recent verschijnsel, als algemeen aangenomen wordt ; ze dateert reeds van omstreeks de eeuwwisseling. De uitstoting van arbeidskrachten in de landbouw — als gevolg van de opkomende mechanisatie — kon in dit verlaten grensgebied niet voldoende opgevangen worden door seizoenarbeid naar Noord-Frankrijk of tewerkstelling in de industrie buiten het gewest. Thans bedraagt het emigratieoverschot van de 6 gemeenten 7‰ (1967) ; tot vóór kort week een klein gedeelte van deze emigratie nog uit naar de lokale centra (Ieper, Veurne, Poperinge).

De natuurlijke aangroei van de bevolking is trouwens reeds gering (5‰ in 1967). De langdurige uitwijking, vooral van de leeftijdsgroep 20 à 35 jaar, heeft immers een onomkeerbare *volksveroudering* teweeg gebracht. De actieve bevolking is gedaald, terwijl het aantal kinderen en ouden-van-dagen tamelijk stabiel blijft. Deze ingrijpende demografische ommekeer van de laatste 70 jaar is dan ook één van de hoofdoorzaken, waardoor de economische reconversie van de Westhoek — zelfs met staatssteun — ernstig in gevaar wordt gebracht ; het zou wel eens kunnen zijn dat de gewenste industrialisatie van het gewest — indien ze niet vlug genoeg geschiedt — helemaal geen doorgang kan vinden, bij gebrek aan... voldoende arbeidskrachten ter plaatse !

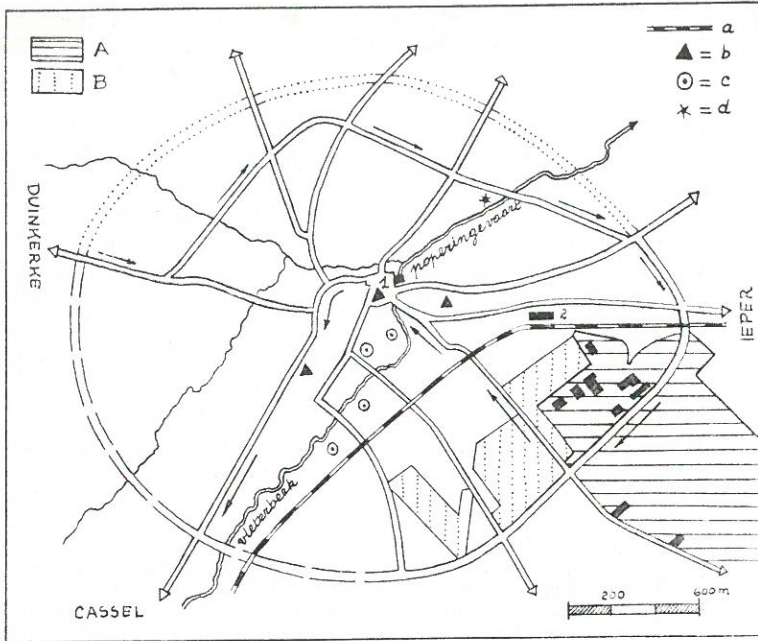
De hopvelden worden nu talrijker in het landschap. In veel gevallen worden ze tegen de zuidwestenwinden beschermd door boomschermen (bv. populieren). De lichte en vochtige bodem van de Zandleemstreek leent zich best tot het verbouwen van verscheiden *nijverheidsgewassen* zoals hop, vlas en suikerbiet. Daar het speculatieve cultures zijn komt het echter nooit tot monocultuur ; samen nemen ze maximaal 10 à 15 % van de akkers in. Toch is de tewerkstelling in de landbouw daardoor bijzonder groot ; hopteelt bv. vraagt tienmaal méér werkuren dan graanteelt. In dit gewest hebben de nijverheidsgewassen echter weinig aanleiding gegeven tot het oprichten van nijverheden. Een uitzondering hierop vormt dan ook het recente (1960) bedrijf te Proven : « Provlas » verwerkt groen strovlas tot draden en weefsels en stelt een dertigtal personen tewerk.

Op een vlakke reliëfkam (30 m hoog) — de waterscheiding tussen de IJzer en de Vleterbeek, die er evenwijdig mee loopt — dwarsen we vervolgens een smalle bosstrook. Het is een restant van een uitgebreide *boszone* op het grondgebied van Proven, Krombeke en Westvleteren. In de 18e eeuw sloot ze nog aan bij het Houthulstwoud. De laatste ontginning gebeurde na de eerste wereldoorlog. Plaatselijk is de zandleemlaag er weinig dik (minder dan 50 cm) zodat de dagzomende Ieperiaanse kleilaag het bodemdek in de zomer te droog maakt en in de winter al te vochtig. Op deze minderwaardige gronden zijn slechts enkele vlekken van gemengd eikenbos bewaard o.a. rond twee kastelen (Couthove en De Lovie) en meer oostwaarts rond de St.-Sixtusabdij. Het jonge ontginningsgebied van de gehuchten « De Klijte » (let op de naam) en van « De Canada » vertoont afwijkende kenmerken ten opzichte van de Zandleemstreek. De bewoning is er minder dicht, terwijl talrijke landelijke woningen bouwvallig zijn (krotwoningen) en nog stro als dakbedekking hebben. De landbouwbedrijven, met hun rechthoekige percelen, zijn relatief klein. Ze verbouwen benevens tarwe ook veel aardappelen, haver en zelfs wat rogge. De mechanisatie is er nog weinig doorgedrongen zodat er een overbezetting van paarden voorkomt; in tegenstelling met de omgeving is er ook nog veel varkensteelt.

III. DE ONTWIKKELINGKERN, POPERINGE

Aan de grens van Poperinge bevinden we ons nog ruim 4 km van het stadscentrum af. Het grondgebied van de gemeente is inderdaad zeer uitgestrekt (48 km²) zodat een krans van kleine gehuchten de stad omringen bv. 't Vogeltje (links) en St.-Jan ter Biezen (rechts van de baan). Wat verder krijgen we een goed uitzicht op *Poperinge* (12.694 inwoners). Het langgerekte stadplan houdt verband met zijn ZW-NO gerichte ligging in de mooi afgetekende vallei van de Vleterbeek. Aan de rand van de huizenagglomeratie zijn enkele andere nijverheden gevestigd. Rechts zien we de constructiewerkhuizen Allaey's (180 werknemers), die samen met twee andere firma's hopplukmachines en sproeigerei vervaardigen. Door de vooruitschrijdende mechanisatie is de tewerkstelling in de hopteelt fel verminderd; de hoppluk is zo goed als verdwenen. Links bevindt zich de zuivelfabriek St.-Berminus. De letters SV (samenwerkende vennootschap) wijzen erop dat deze coöperatieve opgericht werd « door en voor de boeren ».

Vanaf de wegwijzer « Ieper 14 km » volgen we de Diepenmeersstraat, een deel van de noordelijke ringbaan (figuur 2). Deze verkeersweg geeft een directe verbinding

figuur 2. Stadsplan van Poperinge

a = spoorweg ; b = kerk ; c = onderwijsinrichting ; d = oude sluis

1 = marktplein met stadhuis ; 2 = station

A = industrieterrein met nijverheidsinstellingen ; B = nieuwe woonwijken

tussen de Iepersteenweg en de baan naar Duinkerke ; hij werd tijdens de eerste wereldoorlog aangelegd door de Engelsen om de stad te kunnen ontwijken (let verder op de naam Switch Road !). — Aan beide zijden van een kleine vallei (Hipshoekbeek) liggen twee grote hopvelden. Kenmerkend is hun aanleg op een helling, hun zuidwestelijke richting en het typisch aanleiden van de ranken. Deze technieken houden verband met de meest gunstige insolatie, in een klimaat dat uiteraard niet zo zon-rijk is.

Ten noorden van de stad kent de bewoning wat uitbreiding door een tweetal arbeiderswijken. Ze steken wel schril af tegen de lage huisjes, die de toegangswegen naar Poperinge kenmerken. Vlak bij de brug over de Vleterbeek zijn nog sporen van een oude kanalisatie te zien o.a. een

kleine stuw (rechts). Poperinge ontwierp deze waterweg (Poperingevaart) in de tweede helft van de 14e eeuw om, evenals zijn concurrent Ieper, een goedkope vervoerweg te hebben in verband met zijn lakenweverij. Pas in 1680 is de vaart overbodig geworden toen de steenweg Ieper-Duinkerke werd aangelegd. Wat verder bemerkt men rechts een opslagplaats voor hop ; ze behoort toe aan één van de weinige hop-handelaars, die Poperinge thans nog telt. Let terloops ook op de naam van de grote villa links : « Hommelhove ». Een gedeelte van de noordelijke ringbaan is reeds vernieuwd. De zuidelijke tak is thans in aanleg om de nieuwe industriezone van de stad te ontsluiten (Europalaan).

In de wet van 1966 over de *economische reconversie*, werd de Westhoek als geheel gerekend bij de gewesten die « met ernstige en dringende problemen te kampen hebben ». Het hoofdoel voor het ontwikkelingsplan voor de Westhoek is : de uitbreiding van de tewerkstelling voor ongeveer 15.000 personen, waarvan twee derden in de industriële sector. Als gevolg van de toenemende vermindering van de pendelarbeid en van de werkloosheid, de verdergaande afvloeiing van arbeidskrachten uit de landbouw en een lichte groei van de actieve bevolking, voorzagen inderdaad tijdens de periode 1966-71 een arbeidsreserve van dergelijke omvang. Een eerste vereiste, waarvan het welslagen van het industrialiseringsproces zou afhangen was het uitzoeken van de juiste industriekernen. In de Westhoek is echter nog nergens sprake van agglomeratievorming. Enkele centra bezitten wel een verstedelijkt karakter, doch geen enkel bereikt het bevolkingscijfer van 25.000 inwoners. Gezien de geringe bevolkingsdichtheid van de streek, dienden de nieuwe industriële vestigingsmogelijkheden geconcentreerd te worden rond de 5 steden, die tevens de functie van regionale verzorgingscentra vervullen. Poperinge is de laatste in de rij van 5 groeipolen (naast Diksmuide, Veurne, Ieper en Menen), die erkend werden « als zijnde van nationaal belang » en waarvoor de staatstoelage 100 % bedraagt.

Het *industrieterrein* van de stad (59 ha groot) is gelegen nabij de spoorweg Poperinge-Ieper-Menen en is goed te bereiken via de baan naar Ieper. De bouwrijpe gronden omvatten zowel wegen, riolering, openbare verlichting als water- en elektriciteitsvoorziening. Sinds 1963 zijn er 9 bedrijven gevestigd. Opvallend is dat er slechts één buitenlandse firma bij is ; de overige zijn Poperingse nijverheidsinstellingen die op het industriepark ruime uitbreidingsmogelijkheden vonden. Amper drie bedrijven tellen 100 à 200 arbeiders ; alle behoren ze tot de lichte verwerkende industrie. Ze zijn trouwens zeer gevarieerd van aard en zonder onderling verband. Het is dan ook duidelijk dat de huidige tewerkstelling (1969 : 600 personen) onvoldoende is voor de oplossing van de problemen op de Poperingse arbeidsmarkt.

Aan de Reningelststeenweg slaan we rechts af. We merken ook ten zuiden van de stad nieuwe woonwijken in aanbouw. Voorbij de spoorlijn bereiken we het oude stads-gedeelte, gelegen aan weerszijden van de Vleterbeek. Deze beek — plaatselijk ook Bergbeek genaamd — ontspringt op de Katsberg en heeft in zijn bovenloop een veel groter verval dan in de benedenloop. In de herfst of tijdens een aanhoudende dooiperiode kan de waterloop, die op het grondgebied van de stad slechts gedeeltelijk overwelfd is, gemakkelijk buiten zijn oevers treden. Vooral de vier inrichtingen voor secundair onderwijs, die langs de Vleterbeek gelegen zijn, hebben wel eens van deze overstromingen te lijden. We rijden nu naar het marktplein en steken vervolgens de stad overlangs door, in zuidwestelijke richting. De straten van het centrum zijn erg smal en soms bochtig. Eenrichtingsverkeer werd hier onlangs toegepast. Tijdens de eerste wereldoorlog lag Poperinge inderdaad buiten de frontstreek, zodat zijn *oud stadsplan* bewaard bleef.

De gemeente bezit geen grote nijverheidsinrichtingen. In 1961 stelden slechts 5 firma's méér dan 50 arbeidskrachten tewerk; geen enkele overschreed de 250. In veel gevallen hebben ze betrekking op de landbouw bv. een drietal werkhuizen voor landbouwmachines, die op hun beurt weer werk bezorgen aan ambachtslieden die stukwerk verrichten; verder een tabaksfabriek (merk « Ijzerblomme »), een peperkoekbedrijf (« De Werkende Bij »), een brouwerij en een zuivelfabriek. Confectie ontbreekt evenmin.

Administratief en gerechtelijk werd Poperinge voorbijgestoken door Ieper. Slechts als centrum van een uitgestrekte landelijke streek in de uiterste westhoek van de provincie, heeft de stad nog een economische rol te vervullen. Vandaar zijn *handelsfunctie*, die veelal gericht is op landbouwprodukten. Er is een belangrijke markt — toonaangevend voor hop en erwten —, een handelskamer, 850 handelsinrichtingen en enkele groot-handelsbedrijven, die de winkels uit de omliggende gemeenten bevoorraden. Op het marktplein tenslotte staan enkele banken en andere financiële instellingen bijeen. Men kan terloops nog wijzen op het hopinstituut (Gasthuisstraat), dat instaat voor de keuring van de hop in geheel het gewest.

IV. EEN RIJK LANDBOUWGEBIED

We verlaten de « Hoppestad » via de Casselbaan, die evenwijdig loopt met de bovenloop van de Vleterbeek. Aan beide zijden van de vallei en van de weg komt de dichtste bezetting van hopvelden voor. De gemiddelde grootte van de percelen bedraagt ongeveer één hectare. Dit lijkt eerder klein. Daar het echter om een speculatief gewas gaat, streven de

hopboeren ernaar voldoende inkomsten te hebben op de rest van het bedrijf (gemiddeld 12 ha). Er is een andere oplossing ; een planter die alleen hop kweekt, heeft gewoonlijk een bijberoep (kolenhandelaar, varkensmester enz.) zodat de risico's in dit geval eveneens kunnen afgewenteld worden. Zelden wordt de hop in Poperinge nog verwerkt. Rechts ziet men « Het Zwynland », een brouwerij buiten gebruik. Van de vele brouwerijen is er in de stad slechts één overgebleven. — Wel wordt de hop er nog gedroogd. Een mooi voorbeeld van droogast (met 5 typische windvangen) kan men links van de baan zien.

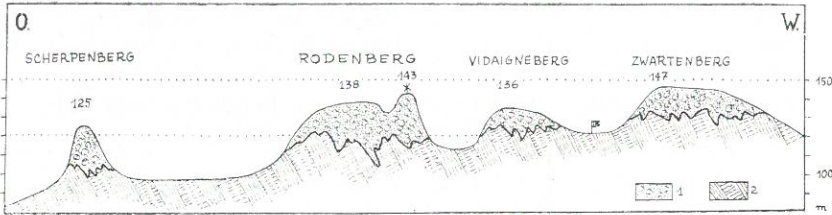
Aan de steenbakkerij (zandleem op Ieperiaanse klei), slaan we links af. De spoorlijn naar Hazebrouck, die we vervolgens dwarsen, is blijkbaar buiten gebruik. Aan de westkant van de provincie bestaat er geen enkele spoorwegverbinding meer voor reizigers naar Frankrijk ; en dat in een periode van éénwording der EG-landen !

Het reliëf stijgt nu langzaam en wordt lichtgolvend. We rijden tussen middelgrote landbouwbedrijven ; ze zijn van het gemengd type. De hoeven zelf hebben een driezijdig, los grondplan, dat soms aangevuld wordt door één of meer asten. Ze liggen alle middenin uitgestrekte huisweiden, die veelal nog met hagen omringd zijn. Alhoewel de weiden slechts een derde van de landbouwoppervlakte innemen, toch is de veebezetting vrij groot ; de helft van de runderen zijn melkkoeien. In deze streek dient de grasvoeding dus aangevuld te worden met krachtvoerders. Landbouwkundig is de *Zandleemstreek* een akkerbouwgebied met veel graangewassen (1/2 tarwe, de rest gerst en haver). Aardappelen, voederbieten en nijverheidsgewassen maken het teeltenschema zeer gevarieerd: polycultuur. De landelijke bewoning is sterk verspreid alhoewel kleine concentraties (zgn. « hoeken ») niet ontbreken. Het gehucht « De hoge Graaf », gelegen aan het kruispunt met de weg Poperinge-Westouter, bezit zelfs een lagere school.

V. HET HEUVELLAND, EEN TOERISTISCHE STREEK

Aan « De Neergraaf » houden we halt, boven op een brede reliëfkam (57 m). Aan beide zijden van dit interfluvium hebben twee beekjes een ondiep dal uitgeschuurd in de onderliggende Ieperiaanse klei ; hun richting is — zoals trouwens overal in dit gebied — ZW-NO. Het panorama op

de Westvlaamse heuvelrij is mooi (figuur 3). Van oost naar west zien we : de Scherpenberg (125 m), de kam van de Rodenberg (143 m) met rechts de Lijstermolen ; vervolgens de donkere Vidaigneberg (136 m), de Zwartenberg (147 m) en tenslotte de verder afgelegen Katsberg (158 m) met zijn typische abdij bovenaan. Beide laatste heuvels bevinden zich op Frans grondgebied.

figuur 3. De heuvelrij van de Westhoek
1 = struiken en bos ; 2 = akkers en weiden

Kenmerkend voor deze « bergen » is hun gerichtheid : ze liggen nagenoeg op één lijn (O-W). Hun vorm is lang-gerekte en bovenaan zijn ze opvallend vlak. Met een steil talud rijzen ze op uit het lichtgolvend landschap ; vandaar de naam « bergen ». De beboste toppen zijn door middel van « zadels » met elkaar verbonden ; de akkers reiken tot een hoogte van ongeveer 110 m zodat deze zadels volledig onder cultuurland liggen. Zowel de reliëfkenmerken als het bodemgebruik verwijzen dus duidelijk naar het begrip : *Getuigenheuvels*.

Het dorp *Westouter* (1323 inwoners) is gelegen aan de voet van het Rodenbergmassief, midden in een strook weiden. Op het grondgebied van de gemeente vloeien immers een drietal bronbeken samen in de dagzoom van de ondoordringbare Ieperiaanse klei. De toren van de kerk — *Westouter* betekent : met het altaar in het westen ! — is opgebouwd uit rode zandsteen, die over het algemeen de toppen van de heuvels beschermt. — Let op de naam « *Corneblomme* », rechts van het dorpsplein.

Daar het plan voor de Westhoek (1966) geopteerd had voor de concentratie van de industriële uitbouw rond een vijftal groeipolen, stelde het probleem van de zgn. « restgebieden » zich zeer scherp. Eén ervan is het Heuveland, dat de 17 gemeenten omvat ten zuiden van de as Poperinge-Ieper, en dat belangrijke recreatieve mogelijkheden biedt. Teneinde ook in dit subgewest een ontwikkeling op gang te brengen werd het « *Opbouwwerk Heuveland* » gesticht. In het project werden twee bestaande verenigingen betrokken : de VVV « De Westvlaamse Bergen »,

die vooral de toeristische propaganda uitwerkt en de culturele vereniging « De Corneblomme », die zowel op het gebied van toneelvoorstellingen, en voordrachtavonden, als op het terrein van het bibliotheekwezen en de lichamelijke opvoeding werkzaam is. Aldus hoopt men dat de geplande reconversie ook zal doordringen tot in deze toeristische uithoek van het Westland.

We volgen nu de wegwijzer naar de Zwartenberg. Aan de voet van de Vidaigneberg, rechts van de wegsplitsing, staat een pomp die gevoed wordt door bronnen op het Paniseliaan (kleilenzen op ± 100 m hoogte). De dunne leemlaag aan de holle weg (helling 10 % !) is plaatselijk reeds gemengd met afgespoelde Diestiaanse zanden ; vandaar de rosse kleur. — Een nieuwe asfaltweg leidt rechts naar de Belgisch-Franse tolpst van de Zwartenberg. We slaan echter links af.

Van nu af aan zijn er talrijke aanduidingen van het *toerisme* te vinden : enkele hotels (vb. het Tyrolerhof), restaurants en cafés, een miniatuurgolf en een uitgebreide parking. Nieuwbouw en enkele zomerhuisjes ontbreken evenmin. Wat verder is de heuvelkam al fel versneden, zodat het zadel (onder akkers) in 1957 door een 700 m lange zetelift overbrugd kon worden. We volgen steeds de vernieuwde (1969) toeristische weg. Op de Baneberg (143 m) — een uitloper van de Rodenberg — vormt de Lijstermolen een ander attractiepunt. Hij werd in 1958 naar Westouter overgebracht vanuit de Lijsterhoek te Beernem. Links van de weg bevindt zich een 40 m diepe broninsnijding te midden van een mooi loofbos. Dit bekende « Hellegat » is zeer steil, zodat de tertiaire zanden, die de top van de heuvels uitmaken, er daggzomen.

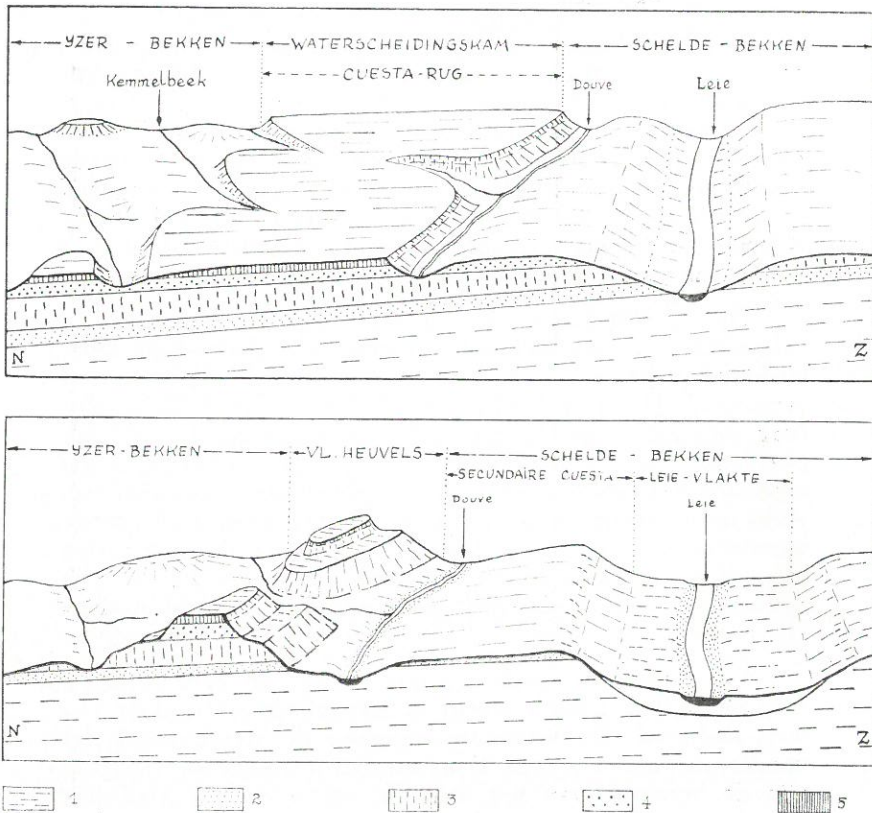
Vóór het restaurant « Belvédère » (let op de Franse naam en de betekenis) houden we halt voor een tweetal *uitzichtpunten* op de omgeving.

a. Het zuidelijk panorama is verrassend ruim. In zuidwestelijke richting zien we de torens van het stadje Bailleul (= Belle), gelegen aan de rand van de brede Leievlaakte. Bij helder weer zijn verderop de steenstorten (terrils) van Merville (Noordfranse steenkoolgebied) zichtbaar tegen de vage achtergrond van het plateau van Artesië (200 m). Oostwaarts strekt zich het beboste massiefje van de Kimmelberg uit. Men bemerkt dat deze vooruitgeschoven heuvel geïsoleerd is van de samenhangende heuvelrij waarop we ons bevinden. Het tussenliggend zadel werd door beken van uit het zuiden (Douve) en het noorden (Kimmelbeek) verbreed (2 km) en

verlaagd tot ongeveer 75 m hoogte. Door zijn ligging op dit zadel is Loker het hoogst gelegen dorp van de provincie.

b) Wat verder (links afslaan), aan het Kosmoshotel, krijgen we in noordelijke richting een heel ander panorama. Het uitzicht op de IJzerkom biedt een goede synthese van het vlakke landschap van Zand-leem-Vlaanderen : enkele stadjes (Poperinge en Ieper), en talrijke dorpen, verspreide en tamelijk dichte landelijke bewoning, overwicht van akkers op weiden, afwezigheid van industrie. Naar het noordoosten toe wordt het bekken van de IJzer afgesloten door een lage kam, die eindigt nabij de IJzertoren te Diksmuide.

tel. hellingen

figuur 4. Evolutie van het reliëf in Zuidwest-Vlaanderen

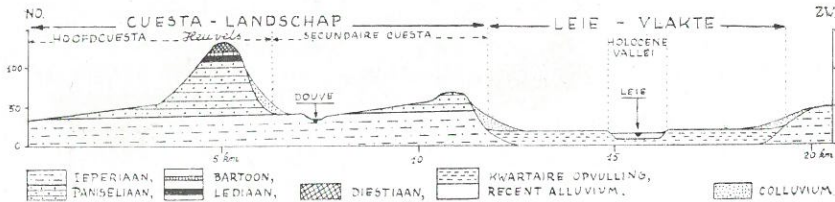
- 4 a. Reconstructie van het Pleistocene landschap
 4 b. Huidige reliëfvormen, ontstaan tijdens het Holoceen
 1 = Ieperiaanse klei ; 2 = Ieperiaans zand ; 3 = Paniseliaan, zanden met klei ;
 4 = Eocene zanden ; 5 = Diestiaan, zand en zandsteen

Op ons tweede uitzichtspunt kunnen we nu het best de reconstructie opmaken van het reliëf in het Heuvelland (*figuur 4*). Bij het begin van het Kwartair waren alle voorwaarden tot *cuestavorming* in deze streek aanwezig: afwisseling van zachte (Ieperiaanse klei) en meer weerstandbiedende (Diestiaanse zandsteen) Tertiaire lagen, die lichtjes naar het NO duiken, als gevolg van de opheffing van de dôme van Artesië (verder zuidwestwaarts). Kijkend in noordoostelijke richting, bemerken we dat er niets meer overblijft van de vroegere *cuestarug* op het Diestiaan; de talrijke bijrivieren van de IJzer hebben hem volledig uitgehold en herleid tot een langgerekt interfluvium. Door latere erosie is deze oost-west gerichte kam op zijn beurt in afzonderlijke vlakke heuvels uiteengevallen. Beschermd door een harde laag rood zandsteen (vandaar de naam Rodenberg) blijven de « Bergen » als « Fernlingen » uitsteken boven het fel afgevlakt landschap.

Het Westvlaams heuvelland vormt door zijn natuurschoon de tweede toeristische streek van de provincie, met als uitgangspunten de kunsthistorische steden Ieper en Poperinge. Tijdens de zomerweekeinden verblijven hier heel wat Fransen en ook landgenoten. Zowel de restaurants en cafés, als de andere recreatiemogelijkheden verwijzen naar een *doorgaand ééndagstoerisme*, waarbij overnachting dus geen rol speelt. Alleen een tweetal vakantiehuizen voor jeugdgroepen (let op het nieuwe zwembad) vormen hierop een uitzondering.

De afdaling van de Rodenberg is bijzonder steil: 12 % volgens de verkeersdriehoek. We nemen de baan naar Ieper en bereiken het volgende brede zadel, dat volledig in cultuur genomen is (leem op Paniseliaan). Daardoor ligt de Scherpenberg helemaal afgezonderd. Zijn bodemgebruik is duidelijk tweeledig: bossen naar het noorden — een verschijnsel dat algemeen is in de heuvels — en weiden naar het zuiden toe. Aan deze laatste zijde werd de heuvel tijdens de eerste wereldoorlog met tunnels doorboord. Hiervan zijn nog resten te vinden; ze doen dienst als schuilplaats voor het vee op de weide, die gevoed wordt door het water op de Assiaan kleilenzes.

We volgen de landweg, vlak achter de Scherpenberg. Aan deze zuidoostkant wordt de heuvel aangetast door een diep dalhoofd. De waterput onderaan de weide toont het voorkomen aan van een bron op het Paniseliaan. Hogerop zijn de hellingen van het dalhoofd verzacht door afglijding van de bovenliggende zanden, als gevolg van de bronondermijning. De stratigrafie van de Zuidvlaamse heuvels wordt hier het gemakkelijkst opgemaakt (*figuur 5*).

figuur 5. Geologisch profiel van Zuidwest-Vlaanderen

- Diestiaan (20 m) : glauconiethoudend zand, plaatselijk door middel van limoniet (= oxydatie van glauconiet) aaneengekit tot zandsteen.
- Assiaan of Bartoen (5 m) : groene, kleihoudende zanden met watertafel.
- Lediaan (10 m) : fossielrijk geel zand.
- Paniseliaan (40-50 m) : groen zand, met talrijke kleilenzen, die de bronnenlijn rond de heuvels veroorzaken.
- Ieperiaan : blauw zand, boven op een méér dan 100 m dikke kleilaag (« Blauwe Spie »). Deze laatste vormt de geologische basis van heel de streek.

Terug naar *Loker*. De bewoonde kom heeft het uitzicht van een straatdorp aan de hoofdweg en breidt zich verder uit in de richting van *Dranouter*. Eens te meer is het een voorbeeld van een ontvolgende grensgemeente (710 inwoners).

We rijden nu op een platte reliëfrug (75 m hoog). Links ligt het grote *Lokerhof* ; vroeger bezat de hoeve twee typische droogasten, waarin zowel hop als chicorei gedroogd werden ; één ervan werd onlangs afgebroken, de tweede is buiten gebruik. Wat verder rechts zien we één van de 170 Britse kerkhoven, die in de streek van het Ieperse als het ware met het landschap vergroeid zijn.

De woningen in de dorpskern van *Dranouter* (813 inwoners) staan zeer gedrongen rond de kerk ; het grondplan is dan ook mooi vierkant. Zowel de geologie als het reliëf zijn hiervoor verantwoordelijk. De nederzetting is ontstaan op een zuidelijke uitbreidingsrest van het Paniseliaan zand (tot 61 m hoogte). Voor de waterhuishouding is dit zeer belangrijk. De bewoners kunnen gemakkelijk grondwater betrekken uit dit zanddek, zonder dat de bovengrond al te vochtig wordt. Buiten de kom van *Dranouter* is dit niet het geval, vermits de Ieperiaanse kleilaag er onmiddellijk dagzoomt onder een dunne leembodem ; putwater kan op deze plaatsen slechts bekomen worden op een diepte van méér dan 100 m.

De secundaire weg naar Kimmel dwarst volledig het dal van de Hellebeek. Het is een goed voorbeeld van een asymmetrische vallei : eerst komt een zachte helling (onder akkers), dan volgt een sterkere helling, gedeeltelijk onder weide en bovenaan bebost. De meest westelijke top van het Kimmelbergmassief heet de « Monteberg ». Achter de gelijknamige herberg treft men een zandgroeve in het Lediaan aan. We volgen nu verder de zuidelijke flank van de heuvel en houden halfweg stil voor een wijds panorama in zuidelijke richting.

Tot op onze hoogte (110 m) klimmen de akkers de heuvel op (let op de gele leembodem). Wat later ontspringen een drietal beekjes op de plaats waar de helling zachter wordt (basis van het Paniseliaan). Hun ingekorven valleities zijn afgezoomd met smalle stroken weide en rijshout. Vermits de Westvlaamse heuvels de waterscheiding vormen tussen het IJzer- en het Scheldebekken, vloeit het water van deze (obsequente) beekjes naar de Leie, via zijn bijrivier de Douve. Aan de overzijde van de Douve volgt een zachte maar lange helling, die zuidwaarts door een duidelijke kam begrensd is. Van west naar oost onderscheidt men : de Ravensberg (73 m) waarachter Belle verscholen ligt, de Zwartemolenhoek (82 m), de Walletjes (82 m) met de kerktoren van Nieuwkerke, de heuvel van Haubourdin (63 m) en tenslotte de Mesenberg (65 m) met bovenop de eigenaardige abdijkerk. De Romeinse heerweg van Cassel naar Wervik volgt nagenoeg deze kam. Nog verder zuidwaarts vermoedt men de Leievallei, waarin de textielstad Armentières gelegen is. Al deze reliëfkenmerken geven ons de indruk dat het cuestaslandschap van de Zuidvlaamse heuvels hier voortgezet wordt (*figuur 4 en 5*). Wat tenslotte het agrarisch uitzicht betreft, volgende elementen vallen op : een grotere openheid van het landschap, het absolute overwicht van akkers, de blokvelden en de met huizen bezoomde wegen. Hier begint trouwens de Leemstreek.

De gevolgde holle weg — let terloops op de naam van het hotel : De Hollemeersch — gaat tot aan de vernieuwde bergstraat, die leidt naar de top van de Kimmelberg (156 m). Het loont wel de moeite naar boven te wandelen. Een tweetal hotels en enkele villa's wijzen op een beperkte toeristische uitbating. — Om deze heuvel werd tijdens de eerste wereldoorlog herhaalde malen slag geleverd, onder meer met gas. Vandaar het voorkomen van verscheiden militaire kerkhoven en monumenten. Dit historisch feit neemt echter niet weg dat de Westvlaamse heuvels in het verleden nooit een ernstige hindernis voor het verkeer waren ; daarvoor zijn ze te laag en te fel versnipperd.

De gemeente *Kemmel* (1317 inwoners) bevindt zich ten noordoosten van de gelijknamige heuvel, aan de zijde van de zuidwestenwinden (vgl. Westouter). De eerste nederzetting lag enigszins afzijdig van de baan naar Ieper, maar het dorp heeft zich thans verder uitgebreid langs deze hoofdweg. Het dorpsplein bezit een driehoekige vorm. Toen het drieslagstelsel nog in gebruik was, werd het vee hier gemeenschappelijk bijeen gedreven ; vandaar de typische naam « Dries ».

Vanop de baan Ieper-Nieuwkerke krijgen we een mooi gezicht op het cuestafront van de Kemmelberg, of beter op wat er na herhaalde afglijdingen van overgebleven is. De valleibodem van de Douve, met zijn subsequeute richting (ongeveer west-oost), is smal maar plat. Tijdens regenperioden kan de beek het hellingswater niet voldoende afvoeren zodat de weiden overstroomd worden. Aldus bouwt de Douve haar smalle alluviale vlakte verder op.

Waarschijnlijk lag deze bijrivier van de Leie oorspronkelijk meer zuidwaarts (*figuur 4a*). Zij is verantwoordelijk voor het opruimen van de losse zanden (Lediaan en Paniseliaan) boven op het Ieperiaan. Met deze compacte kleilaag had ze heel wat meer last. Geleidelijk is de Douve op de vrijgekomen Ieperiaanse dagzoom (die lichtjes naar het NO duikt) afgegleden tot aan de voet van de heuvels om zich daar definitief in het voetstuk in te werken en zodoende het cuestafront te ondermijnen (*figuur 4b*). — Deze hypothese verklaart meteen het eigenaardig uitzicht van de tweede (secundaire) cuestasrug.

De bewoning van *West-Nieuwkerke* (1822 inwoners) strekt zich als een langgerekte dorpskom uit, boven op de kam. Het reliëf heeft dus in sterke mate de vorm van dit straatdorp helpen bepalen. Op een hoogte van 60 m ontwijkt Nieuwkerke (samen met de heerbaan), de drassigheid van de omliggende valleien. Ook hier ligt een kleine Paniseliaanrest.

VI. DE LEIEVLAKTE, EEN GRENSGEBIED

A. De vallei van de Leie

We verlaten Nieuwkerke aan de zuidkant. Over driehonderd meter daalt de weg tamelijk sterk (helling 7,5 %), daarna wordt de helling veeleer zacht (1,5 %). Dit 40 m hoog tallud vormt de noordelijke wand van de grote Leievallei ; door afspoeling is de oorspronkelijke helling blijkbaar verzacht.

Vóór ons trekt zich een brede laagvlakte uit over een afstand van meer dan 5 km (plaatselijk zelfs 10 km). Vanaf

de eerste gesloten hofstede (links) ligt de dalgrond op 19-20 m boven de zeespiegel en draagt een sterk lemige bodem. Het landschap is half-open, met enkele bomenrijen en verspreide landelijke bewoning. Opvallend is het overwicht van de akkers : 74 % van de landbouwoppervlakte van Ploegsteert wordt door gewassen ingenomen. Dit betekent dus dat de grote Leievallei, in tegenstelling met de IJzervlakte, voldoende droog is. Zoals in de Polders beslaan de graangewassen (tarwe, ook gerst en haver) 60 % van de akkers. Ook voor de aardappelen, de voederbieten en de nijverheidsgewassen is de gelijkenis treffend. Het voorkomen van de naam « Lampernisse » in de gemeente Nieuwkerke (Lampernissestraat, hoeve « Lampernisse ») zou kunnen wijzen op de analogie van de zware leemgronden in de Leievalkte met die van de poldergronden van het dorp Lampernisse.

Aan het grensgebied « Le Romarin » slaan we links af. De baan naar Waasten (Warneton) loopt evenwijdig met de Leierivier. Weldra verlaten we de provincie West-Vlaanderen. *Ploegsteert* (let op de Vlaamse naam) telt 4874 inwoners en behoort sinds 1964 tot Henegouwen ; de meeste opschriften zijn dan ook franstalig. De nederzetting is ontstaan rond een knooppunt van twee wegen, zodat de dorpskom een duidelijke kruisvorm aanneemt, met de grootste uitbreiding langs de baan Ieper-Armentières. Deze laatste is een deel van de oude verkeersweg, die in de 11e eeuw door de graven van Vlaanderen werd aangelegd om het binnenland te ontsluiten en waarlangs vijf middeleeuwse jaarmarkten ontstaan zijn nl. Brugge, Torhout, Ieper, Mesen en Rijsel. — Tot vóór 1849 was Ploegsteert nog een gehucht van Waasten.

Aan onze linkerzijde kunnen we nog steeds de noordrand van de vallei zien. Het talud van de Haubourdinheugel (63 m) is zelfs geaccentueerd door een lichte bebossing. Het veel grotere loofbos van Ploegsteert ligt echter op zure kleigronden in de eigenlijke vlakte ; het effen reliëf is natuurlijk niet bevorderlijk voor de afvoer van het regenwater, zodat het bos iedere winter gedeeltelijk onder water komt. « Le Geer » is een typisch voorbeeld van een recent grensgehucht, met uitsluitend plaatselijke functies. De kapel werd slechts in 1928 gebouwd.

Alhoewel de gemiddelde grootte van de landbouwuitbatingen 17 ha bedraagt, komen hier veel uitgestrekte bedrijven voor. Eén vierde van het totaal is zelfs groter dan 20 ha. Men stelt trouwens — zoals overal elders — een evolutie

vast waarbij de kleine uitbatingen verdwijnen ten voordele van de grote. De hoeven zelf bestaan veelal uit vier gebouwen, terwijl de gesloten bouwtrant duidelijk het losse type verdringt.

Middenin het landbouwlandschap bemerken we nu voor het eerst enkele fabriekschouwen. Rechts van de baan, maar nog op Belgisch grondgebied, zijn een drietal *steenbakkerijen* gevestigd. De grondstof wordt in diepe groeven uitgegraven tot 15 m onder de begane grond. Nu eens zijn het kleiige, dan weer zandige leemlagen, die gelegen zijn onder een 2 meter dik en homogeen leempakket (niveo-eolisch leem). In de diepste plaatsen blijft het grondwater staan op de ondoordringbare Ieperiaanse kleibank (Tertiair). De kris-kras geïmpregneerdheid wijst op de oorsprong van deze dikke sedimenten. Het zijn verspoelde, kalkrijke lösslagen, die door een sterk meanderende rivier werden afgezet (fluviatiel löss). Plaatselijk worden ook veenlenzen (dus tijdelijke vegetatie) en resten van prehistorische dieren aangetroffen, die zeker tijdens de IJstijden geleefd hebben bv. de mammoet en de beer. Al deze gegevens brengen er ons toe voorlopig te besluiten dat de oorspronkelijke Leievallei ruim 15 m dieper was dan thans en dat de opvulling tijdens het jong-Kwartair moet gebeurd zijn.

De drie groevebedrijven (één te Ploegsteert en twee te Waasten) werden pas na de eerste wereldoorlog opgericht, blijkbaar in functie van de wederopbouw van « de verwoeste gewesten ». In vergelijking met de rest van Zandleem-Vlaanderen hebben ze een grote tewerkstelling nl. 150 tot 250 arbeiders. Twee ervan produceren bij voorkeur bakstenen (15 à 30 miljoen per jaar) ; de derde specialiseerde zich later in sanitair, merk « Warneton ».

In de nabijheid van de Leie dwarsen we de spoorlijn van Comines naar Armentières (uitsluitend voor goederenverkeer). Daar staan de gebouwen van een suikerfabriek die tijdens de eerste wereldoorlog buiten gebruik werd gesteld en in 1924 opnieuw opgericht werd te Veurne, middenin de polderstreek ; vandaar de handelsnaam « Sucrerie de Warneton ». Thans worden in de gemeente nog veel suikerbieten geteeld (10 % van de akkers). De matig droge leembodem van de Leievlaakte en het feit dat hier eertijds een suikerfabriek werkzaam was, zijn daar zeker niet vreemd aan.

Aan de dorpsplaats van *Waasten* (3287 inwoners) volgen we een klein eindje de baan naar Ieper, tot vlak vóór het

station (buiten gebruik). De weg naar Menen (rechts) daalt eerst in de kleine vallei van de Douve en stijgt dan weer boven de hoogtelijn van 20 m. Op de samenvloeiing van deze beek met de Leie was vroeger de burcht te situeren, die het ontstaan gaf aan de eerste nederzetting van Waasten.

Aan de nieuwe kerk van *Neer-Waasten* (970 inwoners) slaan we rechts af. We rijden door een recente woonwijk in de richting van het gemeentelijk kerkhof. Vóór 1918 waren hier het dorpsplein en de kerk gelegen, op een vooruitgeschoven laag terras dicht bij de Leie. Vandààr de naam *Neer-Waasten*. Let in dit verband ook op de aanwezigheid van een tweekant winkels en de naam « A l'Ancienne Place ».

Aan de rand van het kerkhof zijn talrijke geografische waarnemingen mogelijk in verband met de Leievallei.

1. We kijken in zuidwestelijke richting (oriëntatie nodig). Het jaagpad naast de rivier ligt enkele meters lager dan ons uitkijkpunt (15 m). Aan de overzijde van de Leie strekt zich een halvemaanvormige strook uit van ongeveer 350 m breedte; ze is volledig onder weide. Verder op Frans grondgebied zijn de meersen afgebakend door een duidelijk talud van 2 m hoogte waarop zowel hoeven als een fabrieksgebouw (zie links de verlaten steenbakkerij) staan. Dit is de zuidelijke grens van de *huidige alluviale vlakke*.

2. Noordwaarts zien we nog amper de kerktoeren van *Neer-Waasten*. Dit betekent dat het terras waarop wij ons bevinden, in deze richting nog verder stijgt tot een hoogte van nagenoeg 20 m. Het hoogteverschil tussen de brede Leievlaakte en het smalle alluviale dal bedraagt 6 à 7 m. Trouwens, het bodemgebruik verschilt zeer sterk: we bevinden ons naast een partij grote akkers met geelbruine leembodem.

3. Op deze plaats vormt de rivier een mooie bocht; we staan aan de holle zijde van de meander. Verder westwaarts, eveneens op de stootoever (plaatselijk 20 m hoog) bevindt zich de kerk van *Waasten*, die ten opzichte van de gemeentekom wel erg excentrisch gebouwd werd. Oorzaak is het feit dat het terras aan deze zijde van de kerk verlaagd is, vermits de Douve dààr in de Leie uitmondt. Men kan dus duidelijk de *asymmetrische vorm* van het huidig Leiedal bemerken.

4. We dalen nu best tot aan de Leie af. De breedte van de rivier (30 à 35 m) kan het best geschat worden bv. op het ogenblik dat een vrachtschip voorbijvaart; een lichter

van 300 ton is ongeveer 5 m breed. Om te weten op welke oever we ons bevinden, moeten we kijken in welke richting het water vloeit. Dit is niet zo onmiddellijk duidelijk, aangezien het water slechts weinig stroming heeft. De Leie is een oude rivier met een zeer klein verval nl. 0,08 m per km. Dergelijk klein verval brengt mede dat, bij tegenwind, het water aan de oppervlakte een stroomopwaartse beweging vertoont. In dit geval moet men zich op de kaart oriënteren om de oorsprong en de monding van de rivier aan te wijzen. — We staan dus op de *linkeroever*; de rechteroever is reeds Frans grondgebied en behoort tot de « commune de Warneton-Sud ».

5. Het rivierwater staat bijna even hoog als de omgeving (12-13 m). Bij een grote watertoevoer, bv. in de herfst, kan de stroom zelfs buiten zijn oevers treden en de alluviale vlakte overstroomt. Nabij de ijzeren brug te Warneton (zie rechts) wordt daarom een klein gedeelte (20 ha) van de beemden onderbemalen door middel van een elektrisch gemaal. Om dezelfde reden zijn er, meer stroomafwaarts, lage dijken aangebracht aan de Leie.

Op de plaats waar we ons bevinden is de oever met stenen versterkt. De laterale erosie schuurt immers bij voorkeur de holle oever uit. Aan de overzijde is dit niet het geval. Toch bemerken we in de bolle oever talrijke uithollingen die te wijten zijn aan afkalving: telkens als een schip voorbijvaart ontstaat een felle golfbeweging, die de losse sedimenten aanvreet.

6. Er zijn trouwens nog meer aanduidingen dat de Leie *gekanaliseerd* is. Om voldoende diepgang aan de schepen te bezorgen moet er af en toe gebaggerd worden; het traag stromende water gaat slib afzetten, vooral aan de bolle zijde. Ook werden vóór 1830 talrijke meanders door rechttrekking (bv. te Armentières) verkort, zodat de huidige waterweg niet meer nauwkeurig de staatsgrens met Frankrijk vormt. Aan Belgische zijde liggen dan ook enkele Franse « enclaves » bv. nabij Houplines.

Uit dit alles is het nu mogelijk een eenvoudige synthese te suggereren van *de evolutie van het Leiedal (figuur 5)*. Twee delen hebben we alvast kunnen onderscheiden:

a) De grote Leievallei is hier 5 tot 10 km breed; het opvullingsmateriaal van de vlakte (tot 20 m boven de zeespiegel) verbergt een veel dieper dal.

b) De smallere (400 m) alluviale vlakte van de huidige Leie is ruim 5 m diep ingesneden beneden het niveau van de brede

vallei. Daarin stroomt de rivier slechts moeizaam en sterk meanderend.

Zoals de Leie zich thans voordoet heeft haar stroming maar weinig uitschuringskracht; ze is integendeel gedwongen te sedimenteren. Het oorspronkelijk dal moet dus wel gevormd zijn door een rivier — met weliswaar dezelfde richting als de huidige — maar met een sterkere erosiekracht. Uiteraard hangt deze af van een groter debiet en (of) een grotere stroomsnelheid.

1. Men heeft kunnen aantonen dat de Leie, die haar oorsprong op het plateau van Artesië (200 m) heeft, eertijds de Franse Aa als bijrivier had. Dit betekende een *watertoevoer* die zeker één derde hoger lag dan de huidige. Tijdens de laatste ijstijd hadden al onze rivieren daarenboven een nivaal regime: in de lente was hun debiet derhalve driemaal groter dan het normale.

2. Om een sterkere stroomsnelheid te verklaren heeft men beroep gedaan op de opheffing van Artesië sinds het einde van het Tertiair. Daarbij komt nog dat de zeespiegel tijdens de IJstijden ongeveer 60 m daalde, aangezien het grootste deel van het water van de Noordzee als een ijskap op Scandinavië geblokkeerd lag. Beide feiten hebben dan ook het *verval* van de toenmalige Leie sterk opgedreven.

Een waterrijke en snelstromende Leie is dus verantwoordelijk geweest voor de oorspronkelijke diepe en brede vallei. Wanneer nu het klimaat, na de laatste IJstijd verwarmde — wat meteen het afsterven van polaire diersoorten meebracht — kon de rivier door een kleiner wordend debiet en een geringer verval niets anders dan zijn eigen bedding ophogen. Zo ontstond uiteindelijk het rivierterras op 20 m hoogte.

Om tenslotte de recente alluviale vlakte te verklaren, verwijst men veelal naar het pluviaal regime van de Leie. Bij de overgang naar het Holocene (Jong-Kwartair) was een normale riviererosie nog in staat de vroegere sedimenten in te snijden. Sindsdien heeft de Leie haar evenwichtsprofiel bijna bereikt zodat ze reeds een dunne (1 à 2 m) alluviale vlakte heeft kunnen opbouwen.

B. Een noodgebied voor grensarbeiders

We rijden terug naar de kerk van Neer-Waasten. Aan de weg naar Menen staat rechts een hoeve met drooginstallatie voor tabak: we naderen immers de teeltzone van Wervik.

1. Van nu af aan treft het dat het aantal fabrieksschouwen nabij de Leie talrijker worden. Ze staan echter bijna alle op Frans grondgebied, zodat de rijksgrens hier tevens de grens vormt van een *industrieland* nl. het nijverheidsgebied van Roubaix-Tourcoing.

Zolang de textielnijverheid beperkt bleef tot huisnijverheid kende de Leiestreek aan weerszijden van de rivier een gelijkwaardige ontwikkeling. De definitieve afscheiding van de rechteroever (1713, traktaat van Utrecht) bracht hierin weinig of geen

verandering. Omstreeks 1846-47 veroorzaakte de industrialisatie een textielkrisis die vooral aan Belgische zijde gevoeld werd. Onder stuwning van het groot kapitaal — in handen van Rijselse families — werden talrijke textiel fabrieken opgericht niet alleen in de voorsteden Roubaix en Tourcoing maar ook in de omliggende gemeenten Comines, Wervicq en Halluin. Frankrijk voerde de omschakeling van ambachtelijke naar fabrieksnijverheid op een sterk *protectionistische* manier door, zodat de industrialisatie aan de zuidkant van de Westhoek voorbijging. De Belgische grensarbeid die hieruit voortvloeide heeft deze ongunstige situatie sindsdien helpen bestendigen.

2. De *dubbelgemeenten* vormen een ander geografisch aspect van de grensstreek. Ze zijn gelegen aan beide oevers van de Leie en hun centrum is sterk excentrisch. Voorbeelden zijn: Waasten en het weinig ontwikkelde Warneton-Sud; Wervik-Noord bezit een stedelijk uitzicht terwijl Wervicq-Sud een groot dorp is gebleven. Menen tenslotte bezit een waardige tegenhanger aan de rechter oever in de Franse gemeente Halluin.

Reeds vroeg zijn aan de Leie enkele nederzettingen ontstaan, nabij een overdracht of een brug over de rivier. In de Middeleeuwen ontwikkelden zij zich tot stadjes met lakennijverheid en handel. Later groeiden deze plaatsen uit tot belangrijke gemeenten, waarvan het grondgebied zich uitstrekte aan beide zijden van de Leie; de stadskern (hoofdkerk, stadhuis) lag ongeveer in het midden, dus vlak bij de rivier. Pas na de afsplitsing van Frans-Vlaanderen (begin 18e eeuw) kenden beide delen een zelfstandige en dus verschillende evolutie. Zo ontstonden de dubbelgemeenten.

Wellicht het mooiste voorbeeld hiervan is de Henegouwse gemeente Comines. Het stadplan is grotendeels gevat tussen de Leie en de spoorlijn Kortrijk-Ieper. Bij de definitieve vastlegging van de rijksgrens lag het centrum van Komen aan de rechteroever (het nieuwe stadhuis werd er gebouwd op de grondvesten van een feodale burcht). Comines-Nord heeft dan ook een minder stedelijk uitzicht dan Comines-Sud. Men krijgt de indruk dat het « stadje » bestaat uit één lange, dichtbebouwde hoofdstraat evenwijdig met de rivier. Deze ontwikkeling is eerder recent en een gevolg van de pendelarbeid; let in dit verband op de eentonige rijen werkmanswoningen aan weerszijden van de baan naar Wervik. De oudere bewoning bevindt zich aan een N-Z-weg (Ieperse steenweg). Komen-Noord was dus aanvankelijk een straatdorp, dat leidde naar de brug over de Leie; het bezat helemaal geen centrum. Pas sinds de 19e eeuw is het grondplan uitgegroeid tot een knooppunt van twee elkaar kruisende wegen.

Waar de eigenlijke gemeentekom van Komen begint, rijden we over het kanaal Ieper-Komen. Deze scheepvaartverbinding tussen de Leie en de Ieperlee werd in de tweede helft van de 19e eeuw aangelegd dwars doorheen de waterscheidingskam van Hollebeke (60 m hoog). Tijdens het graven van de 40 m diepe doorsteek deden zich herhaaldelijk bodemglijdingen voor (nl. op kleilenzen in het Ieperiaans zand) waardoor de ingebruikname steeds werd uitgesteld. Van 1916 tot 1918 vormde het kanaal de belangrijkste frontlijn in West-Vlaanderen zodat de talrijke sluizen werden vernield en de bermen door loopgrachten, bunkers en bomtrechters werden omgewoeld. Aldus is deze directe verbinding van de Leie met de Noordzee nooit aanleiding geweest voor enige industriële vestiging te Komen. Men denkt er thans aan een gedeelte van het tracé om te vormen tot ... natuurlijk reservaat en provinciaal recreatieoord!

Komen zelf (8207 inwoners) bezit een beperkte onderwijsfunctie. Links zien we de gebouwen van het Koninklijk Atheneum en wat verder staat het Collège St.-Henri. Beide middelbare onderwijsinstellingen recruteren hun leerlingen uit de omliggende Henegouwse en zelfs Westvlaamse gemeenten. — De nijverheid is er nog steeds beperkt tot enkele textielbedrijven. Links van de baan naar Wervik staan een tweetal middelgrote lintweverijen (met meer dan 50 arbeidskrachten). Het zijn in feite toeleveringsbedrijven voor de grote textielnijverheid van het Kortrijkse en van Mouscron. De kleine verwerij rechts staat eveneens in verband met deze industrietak. De aantrekkingskracht van de nabijgelegen grote industriecentra Rijsel en Kortrijk hebben de ontwikkeling van Comines derhalve niet alleen bepaald maar ook sterk belemmerd.

1. Vanaf Ploegsteert tot Menen is de bevolkingsdichtheid in de grensgemeenten groter dan in het binnenland nl. 200 à 300 inwoners per km². Dit is niet alleen te wijten aan de aanwezigheid van kleine stedelijke kernen maar ook aan de talrijke woonconcentraties in grote gehuchten en langs de wegen; Le Bizet bv. telt meer inwoners dan de dorpskern van Ploegsteert. De actieve bevolking in de landbouw bereikt er géén 10 % van het totaal. Plaatselijk is er maar weinig nijverheid zodat heel wat arbeiders (2/3) werk dienen te zoeken buiten de gemeente, bij voorkeur over de grens.

In 1962 maakten de *grensarbeiders* nog 33 % uit van de beroepsbevolking in dit gebied. Hun werkterrein is vooral het nabije Franse gewest van Armentières-Halluin. Tweederden zijn tewerk gesteld in de textielnijverheid (veel vrouwen), een kleine minderheid in de bouw- en metaalnijverheid. Dagelijkse

busdiensten zorgen voor het vervoer. Thans is hun aantal met meer dan één derde teruggelopen. De vele voordelen (hogere koopkracht en gezinsvergoeding) zijn geleidelijk weggevalen, zodat de nadelen (grotere afstand, minder kans op promotie, zelfs taalmoeilijkheden) thans opwegen tegen de resterende gunstige kanten van het werk. Daar nu de grensarbeidersbevolking een sterk verouderde groep is — 35 % van de mannen zijn ouder dan 50 jaar, d.i. 10 % méér dan het normale cijfer — is de kans groot dat deze typische vorm van tewerkstelling langzaam maar zeker verdwijnt in de Westhoek; ze gaat trouwens dezelfde weg op als de seizoenarbeid.

2. De *bevolkingsevolutie* van de grensgemeenten weerspiegelt het best deze gerichtheid op Noord-Frankrijk. Vóór 1890 was uitwijking naar Frankrijk de courante oplossing voor de West-Vlaming; vandaar een stabilisatie van het bevolkingsaantal. In de periode 1890-1910 kenden de betrokken gemeenten echter een massale inwijking van kandidaat-grensarbeiders, gezien de omschakeling van emigratie naar dagelijkse pendel: de bevolking nam met de helft toe.

Zolang nu de vraag naar arbeidskrachten hoog bleef — vóór de crisis van 1930 en vlak na de tweede wereldoorlog — werd grensarbeid een gewoonte, waardoor de industrialiseringskansen van het zuiden van de Westhoek afgeremd werden. De ommekeer kwam omstreeks 1958, als gevolg van de devaluaties van de Franse munt en de verhoging van de sociale voorzieningen in eigen land 1961 werd een dieptepunt voor het bevolkingscijfer van de grensgemeenten.

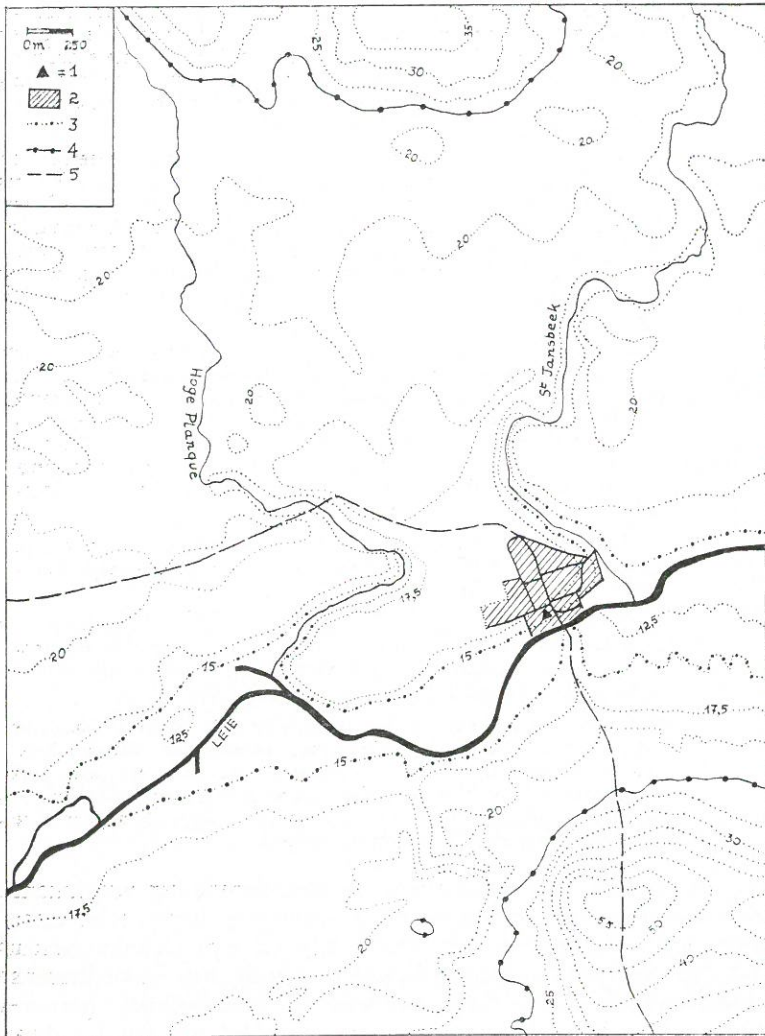
Sinds 1965 is de teruggang van de grensarbeid in een versneld tempo gebeurd (10 % per jaar); ze lijkt zelfs onomkeerbaar. Twee belangrijke aanduidingen hiervoor zijn:

a. De evolutie van de werkgelegenheid in Noord-Frankrijk is alles behalve gunstig, gezien de snelle aangroei van de plaatselijke beroepsbevolking en de aftakeling van de textielnijverheid, bedrijfstak bij uitstek voor onze grensarbeiders.

b. De verruiming van de werkgelegenheid in West-Vlaanderen (cfr. reconversie) alsook de gestegen pendel naar Brussel hebben de ontvolking enigszins vertraagd. Een lichte toename van het aantal inwoners in de streek tussen Ploegsteert en Menen is dan ook reeds merkbaar. Dit laatste verschijnsel is echter niet het geval voor de Westhoek als geheel.

Waar een onderbreking in de straatbewoning voorkomt, ziet men op Frans grondgebied de moderne thermische centrale van Comines-Sud; ze wordt gevoed met steenkoolgruis dat via de Leie aangevoerd wordt vanuit het Noordfranse steenkoolbekken. — Wat verderaf is een beboste heuvel (60 m hoog) goed zichtbaar. Alhoewel hij op minder dan één kilometer van de rivier afligt, geeft hij toch de zuidelijke grens van de Leievlaakte aan. De vallei is hier blijkbaar versmald tot een breedte van 4 km. Rechts laat een groot bord vermoeden dat we voorgoed de provincie Henegouwen ver-

laten. Aan de overzijde van de grensbeek (de Hoge Planque) wordt de straatbebouwing nochtans doorgetrokken op het grondgebied van Wervik (figuur 6).

figuur 6. Het site van Wervik

1 = Sint-Medarduskerk (1215); 2 = bewoning ca. 1750; 3 = grens van de alluviale vallei; 4 = grens van de grote Leievlaakte; 5 = Romeinse heirweg van Cassel (= castellum) naar Wervik (= Viroviacum)

Algemeen wordt aangenomen dat Viroviacum de plaats aan geeft, waar Wervik thans gelegen is. Het site is werkelijk, uitgekozen. De oudste stadskern (rond St.-Medarduskerk) bevindt zich op een hoogte (Hille) en slechts op 75 m afstand van de Leie. Deze verhevenheid vormt de zuidrand van een klein terras, dat als het ware afgesnoerd werd door een tweetal beken. De St.-Jansbeek en de Hoge Planque hebben het niveau van de opvullingsvlakte (normaal 20 m) dus plaatselijk verlaagd tot ongeveer 17 à 18 m. Aan de overzijde van de Leie loopt het terras in een smalle wig door tot aan de voet van « La Montagne », de bovenvermelde heuvel van Wervicq-Sud. Op deze plaats is de holocene, alluviale vallei dus zeer smal (125 m).

Deze gunstige situatie komt het best overeen met het basisprincipe van de Romeinse wegenbouw nl. een rechte en hooggelegen weg. Vanaf Belle volgt de heerweg Cassel-Wervik de kam van Nieuwkerke, gaat verder over de Mesenberg (62) en daalt tenslotte naar de opvullingsvlakte van de Leie af, waar hij de hoogste delen (meer dan 20 m) opzoekt. Tot even ten noorden van Wervik is deze baan nagenoeg rechtlijnig en ontwijkt ze tevens de àl te vochtige vallei.

Het normaal peil van de Leie bedraagt te Wervik elf meter. Men moet echter rekening houden met de toestand van de vallei, zoals die was in de Romeinse tijd. Vóór de kanalisering (17e eeuw) waren de overstromingen er veel talrijker en uitgebreider dan nu. Bedijking kwam nagenoeg niet voor terwijl talrijke meanders van de oude rivier de afvoer van het water zeker niet bevorderden. De vaarweg werd overigens nog niet uitgebaggerd. Dit alles bracht mee dat het niveau van de Leie in regenrijke perioden tot 6 meter boven het normale peil kon stijgen. Aldus bedroeg het veilig peil 17 (11+6) m, wat overeenkomt met dat van het site van Wervik.

Wanneer we dus rekening houden met de oorspronkelijke configuratie van het Leiedal — een aaneenschakeling van moerassen en venen — dan was het aangewezen dat een heerweg van Cassel in de richting van Doornik-Bavai, de rivier wel moest dwarsen tussen Armentières en Kortrijk. De Romeinen, sterke wegenbouwers als ze waren, hebben van de natuurlijke verhevenheid te Wervik gebruik gemaakt om zonder gevaar en in elk seizoen de Leie te kruisen. Wel hielden ze geen rekening met de bestaande nederzettingen, maar naderhand bood Wervik een veilige pleisterplaats voor het verkeer van die tijd. Aldus kan de eerste aanleg van de stad verklaard worden.

Wervik telt thans 12.704 inwoners. Met meer recht dan Comines kan deze Westvlaamse gemeente voor een verstedelijkte kern aangezien worden. Zijn centrale functies zijn zeker gevarieerd : financiewezen (6 instellingen), onderwijs (3 middelbare scholen) ; bestuur (vredegerecht en dekenij) alsook een handelsfunctie (groothandel voor kaas en tabak). Hun invloedssfeer is echter nog beperkt, zoals trouwens die van de industrie. De nabijheid van de belangrijkste grensstad Menen (22.261 inwoners) is hiervoor verantwoordelijk.

Vóór de spoorwegovergang bemerken we rechts een oude weefschool ; veel Wervikse arbeiders zijn tewerk gesteld in de textielnijverheid, bij voorkeur buiten de gemeente. Een honderd meter verder staat het enige tabaksbedrijf dat in de stad is overgebleven ; pijtabak is er de specialiteit (merk : Wervikse tabak). Voor de tabakscultuur in het Wervikse dringt zich een zekere gelijkenis op met de hopteelt in de omgeving van Poperinge : langzame inkrimping van het areaal, spijt de inspanningen en vernieuwingen vanwege het plaatselijk tabaksinstituut. Ook hier geeft het arbeidsintensieve gewas geen aanleiding meer tot verwerking ter plaatse ; evenals de brouwerijen hebben de tabaksfabrieken zich in de 20e eeuw geconcentreerd in steden met grotere afzetmogelijkheden (vb. Brussel, Antwerpen, Luik). — Aan de wegsplitsing van de weg naar Menen en die naar Geluwe, verwijzen naamborden naar een paar nieuwe fabrieken : de tewerkstelling is er onbeduidend. Tot een uitgebreid industriepark, zoals te Menen, is het te Wervik nog niet gekomen.

De reisweg gaat nu verder over Geluwe en Dadizele naar Roeselare. We verlaten duidelijk de Leievallei ; ook de menselijk-geografische kenmerken in het landschap veranderen langzaam maar zeker : de bewoningsdichtheid wordt groter, de landbouw neemt af in belangrijkheid en maakt stilaan plaats voor de industrie. De stad Roeselare ligt reeds volop in de Westvlaamse industrieas Brugge-Kortrijk, een gewest dat totaal verschilt van de bezochte Westhoek.

BIBLIOGRAFIE

- J. DEMEYERE ea, *De Westvlaamse gewesten*, Gent, 1968.
- G. DECLERCQ en O. VANNESTE, *De economische situatie en mogelijkheden van het arrondissement Ieper*, Brugge, 1958.
- J. THEYS, *Westvlaamse grensarbeiders in Noord-Frankrijk*, Brugge, 1964.
- M. VAN DEN DAELE, *De Westhoek*, Antwerpen, 1955.
- M. BODE, *De problemen van de Westhoek*, 1967.
- M. ZWAENEPOEL en N. VANHOVE, *De landbouw in West-Vlaanderen*, Brugge, 1965.
- R. BUCKINX, *De Westvlaamse Bergen*, Kemmel, 1963.
- * Talrijke artikels uit het tijdschrift « *West-Vlaanderen Werkt* », Brugge :
- R. SIMOEN en A. DEREERE, *De normalisering van de IJzer*, 1967, pag. 95-99.
 - THEYS, *De Westvlaamse grensarbeiders in Noord-Frankrijk*, 1968, pag. 144-148.
 - J. HARDEMAN, *Opbouwwerk in het Heuvelland*, 1967, pag. 13-16.
 - N. D'HIET, *Het industrieterrein te Poperinge*, 1967, pag. 50-53.
- * R. GAUQUIE en J. BENOOT, *Studie van de streek der Vlaamse Heuvels*, onuitgegeven teksten van de Vliebergh-leergangen, afdeling Aardrijkskunde, Ieper, 1961.
- * *Topografische kaarten*, Brussel 1962-65. Schaal 1 : 25.000, nummers 19/7-8, 27/3-4, 28/1-2, 28/5-6, 36/1-2, 28/7-8.
- * *Bodemkaarten en verklarende teksten*, Gent, 1959-62. Schaal 1 : 20.000, nummers 65E, 80E, 95E, 95W en 110E.
-

Publikaties Werkgroep Aardrijkskunde Leuven

Dekenstraat 2

3000 LEUVEN

Overdruk uit **STUDIEN EN BERICHTEN**, 1969, blz. 153-183.

Prijs : 15 fr. per ex.

Te bestellen door overschrijving op P.C.R. 6061.46 van « **Publikaties Werkgroep Aardrijkskunde Leuven** ».

Dekenstraat 2 - 3000 Leuven